

Као ангажована интелектуалка, Ксенија Атанасијевић је своје филозофско становиште конкретизовала у дијалогу са изазовима њене епохе, коју је, по свему судећи далеко превазишла. Општи утисак који може да има сваки данашњи читалац њених радова јесте да она заправо говори и пише о времену у којем ми данас живимо, а не само о времену у којем је живела.

Атанасијевић тада исказује дубоку узнемиреност коју и ми данас делимо, због погубне моралне равнодушности оног претежно пословно и похлепно настројеног модерног човека. Не одобрава пасивност у време зла, јер њено је доба било такво. Али зар није и наше? И тада и сада трпљење увећава зло, и како се Ксенија Атанасијевић изражава, „нејако уступање пред насиљем обара човека до крајњих низина.“

Залажући се за људска права и принцип недискриминације, данас често наводимо став, можда и не знајући да је његова ауторка Ксенија Атанасијевић: не треба бити црнац да би се осудио расизам, не треба бити Јеврејин да би се осудио антисемитизам, не треба бити хомосексуалац да би се осудило прогањање људи на основу њихове сексуалне оријентације. Атанасијевић је при том правила јасну дистинкцију између начелног и субјективног приступа овим проблемима, јер ту није реч о личним преференцама него о принципу. Сматрала је тада, баш као и ми данас, да је она као људско биће и грађанка света, принципијелно против сваког прогањања људских бића због њихових дубоких и поштених емоција које никоме не сметају.

Др Зорица Мршевић

www.idn.org.rs

ИДН

КЊИГЕ САЖЕТАКА

Научни скуп

Ксенија
Атанасијевић

О мени ће говориши
моја дела

КСЕНИЈА АТАНАСИЈЕВИЋ:
О МЕНИ ЋЕ ГОВОРТИ МОЈА ДЕЛА

Едиција

Књиге сажетака

Издавач

Институт друштвених наука

Београд, 2019.

За издавача

Др Горан Башић

Уредници ***Програмски одбор***

Др Зорица Мршевић

Марко Јовановић

Др Горан Башић,

Институт друштвених наука

Др Зорица Мршевић,

Институт друштвених наука

Проф. др Нада Секулић,

Универзитет у Београду,

Филозофски факултет

Проф. др Дивна Вуксановић,

Универзитет уметности у Београду,

Факултет драмских уметности

Др Адриана Захаријевић,

Универзитет у Београду,

Институт за филозофију и друштвену теорију

Доц. др Катарина Лончаревић,

Универзитет у Београду,

Факултет политичких наука

Љиљана Вулетић,

филозофкиња

Организациони одбор

Мр Светлана Јанковић

Марко Јовановић

Др Ивана Арсић

Ивана Остојић

Марина Будић

ISBN 978-86-7093-222-7

Ксенија Атанасијевић

*О мени ће јовориши
моја дела*

ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Краљице Наталије 45, Београд
Среда, 2. октобар 2019. године
Сала на првом спрату, 9.00

Београд, 2019.

Садржај

- 6 ■ ПРОГРАМ
- 9 ■ САВРЕМЕНОСТ
- 15 ■ ФЕМИНИЗАМ
- 19 ■ ПАЦИФИЗАМ
- 23 ■ ИСТОРИЈА
- 28 ■ ФИЛОЗОФИЈА
- 33 ■ КЊИЖЕВНОСТ

Програм

СРЕДА, 2. ОКТОБАР 2019. ГОДИНЕ

9.00–9.30	■	РЕГИСТРАЦИЈА
9.30–10.00	■	УВОДНЕ РЕЧИ: Значај Ксеније Атанасијевић данас Др Горан Башић Др Зорица Мршевић
10.00–10.45	■	САВРЕМЕНОСТ Љиљана Вулетић: Ксенија Атанасијевић у раљама друштвених елита и чаршије Проф. др Лино Вељак: Борба против зла Др Зорица Мршевић: Женско право гласа
10.45–11.30	■	ФЕМИНИЗАМ Доц. др Катарина Лончаревић и проф. др Марко Симендић: Феминистичка политика Ксеније Атанасијевић Др Мирјана Докмановић: Ксенија Атанасијевић и улога феминизма у препороду друштва Проф. др Гордана Даша Духачек: Пацифизам и феминизам: деловање Ксеније Атанасијевић
11.30–11.45	■	Пауза за освежење
11.45–12.30	■	ПАЦИФИЗАМ Др Адриана Захаријевић: Филозофија суочена с ратом Мр Светлана Јанковић: Рат и мир – кроз дело Ксеније Атанасијевић Др Миљан Милкић: Различита виђења религије: пацифизам Ксеније Атанасијевић и борбени морал у Војсци Краљевине Југославије

12.30–13.30

ИСТОРИЈА**Др Љиљана Гавриловић и др Ивана Башић:**Ксенија Атанасијевић: бескомпромисна филозофија
бескомпромисне животне приче**Доц. др Далибор Денда:** Ксенија Атанасијевић
у „времену нетрпељивих“**Др Вера Меворах:** Ангажована филозофија Ксеније
Атанасијевић у борби против антисемитизма и нацизма у
Краљевини Југославији**Др Чедомила Маринковић:** Ксенија Атанасијевић
и јеврејски женски покрет у Србији

13.30–14.30

Пауза за ручак

14.30–15.15

ФИЛОЗОФИЈА**Др Маринко Лолић:** Бранислав Петронијевић и Ксенија
Атанасијевић – два схватања филозофије и филозофа у
српском модерном филозофском дискурсу**Александар Миланковић:** Смисао и вредност имажинације у
делу *Филозофски фрајменши 1* Ксеније Атанасијевић**Проф. др Нада Секулић:** Ксенија Атанасијевић
– О небројивом, најмањем, бесконачном**Проф. др Ирина Деретић:** Зашто Ксенија Атанасијевић не
греша када тумачи антички атомизам?

15.15–16.15

КЊИЖЕВНОСТ**Проф. емеритус др Свенка Савић:** Ксенија Атанасијевић о
Тези Авилској (1515 – 1582)**Др Владимир Ђурић:** Ксенија Атанасијевић у контексту
француске филозофске и моралистичке књижевности**Проф. др Дивна Вуксановић:** Ксенија Атанасијевић у
огледалу савремених медија**Др Жарка Свирчев:** Српска књижевност у критичко-
есејистичкој интерпретацији Ксеније Атанасијевић

16.15–17.30

Закључна дискусија уз освежење

Савременост

Љиљана Вулетић*

Ксенија Атанасијевић у раљама друшћивених елиџа и чаршије

Ксенија Атанасијевић је била вишеструко обдарена, стваралачка, уз то и авангардна личност. Определила се за студије филозофије (1912). Прва је жена која је докторирала филозофију на Филозофском Факултету Београдског универзитета (1922). Прва је жена изабрана у академско звање доценткиње (1923). Али јавна и стваралачка делатност Ксеније Атанасијевић као и њен приватни живот остваривали су се у перманентној конфронтацији са доминантним свепожимајућим патријархалним менталитетом. Њен успех (докторат и избор у звање доценткиње) изазвао је снажну реакцију мизогинично настројеног дела академске заједнице. Попут истакнутих жена о којима је писала у својим делима и она сама постала је жртва не само патријархалних предрасуда о инфериорности жена, него и „дивљаштва које се намењује жени, оглашеној за количину коју треба занемарити, а, ако се то не може коју треба уништити“, како је запазила 1929. године у тексту „Неколико феминистичких разматрања“. Ксенија Атанасијевић је највише због тога што је жена доживела да после дуготрајне, перфидне кампање у којој се нису бирала средства буде удаљена из универзитетске средине (1936). Годинама била је изложена нападима: безобзирним интригама, клеветатама, лажима, анонимним писмима. О кампањи против Ксеније Атанасијевић и њеном удаљавању са Универзитета сведоче записници са седница Савета Филозофског факултета, Универзитетског већа, Сената универзитета и други документи у архивама Београдског универзитета и Филозофског факултета. Дисквалификавању и стигматизацији Ксеније Атанасијевић прикључила се и београдска чаршија. Годинама су излазили сензационалистички и компромитујући написи у жутој али и меинстрим штампи о „случају госпођице Ксеније Атанасијевић“ на Београдском универзитету, и о току и расплету кампање за њено удаљавање са Универзитета, али и о многим детаљима из њеног приватног живота. Из тих написа стиче се јасан увид у то какву је провокацију у друштву представљала појава младе еманциповане жене у јавном

* Филозофикиња, ауторка монографије *Живош и мисао Ксеније Атанасијевић*

животу. А циљ и факултетске елите и београдске чаршије је био истоветан: да се онемогући универзитетска каријера, да се отежа и обезвреди њен стваралачки рад и карикатурално представи њена личност и њен приватни живот. На те нападе Ксенија Атанасијевић је, између осталог, одговорила и серијом текстова, у којима је прецизно анализирао на први поглед тривијалне, а у бити дубоко разорне и негативне друштвене феномене као што су интрига, лаж, анонимно писање, клевета, камуфлажа, корупција. Посебно треба истаћи следеће текстове: „Савремени аспекти“, „За отворену борбу“, „Неконвенционалне лажи“, „Интрига и њени представници у данашњем друштву“, „Анонимно писање данашњице“, „О злоупотреби говорене и писане речи“, „О специјалним методама излагања научничких погледа“, „Анонимна писма и њихови творци“. Оригиналноста њеног филозофирања огледа се, између осталог, и у томе што је у српску филозофију увела и теме из свакодневног живота, што је на филозофски и критички начин писала о феноменима актуелне стварности. Текстови о којима је реч сведоче о менталитету средине у којој је живела, посебно о академској заједници којој је неко време припадала, а која ју је интригама изопштила из својих редова. Ови текстови Ксеније Атанасијевић су својеврстан документ о времену у којем су настали, али и речит филозофско критички коментар одређених појава у друштвеном животу. Лична погођеност која је била непосредни подстицај за настанак поменуте групе текстова, није била ограничавајућа околност за Ксенију Атанасијевић да у њима домаћи до закључака универзалне, трајне вредности. Модерност и актуелност филозофије Ксеније Атанасијевић у њеном, а и у нашем времену јесте између осталог и у томе што се она бавила и тривијалним, а у ствари дубоко деструктивним друштвеним феноменима на филозофски начин, што је писала филозофски утемељену друштвену критику. Ове своје анализе Ксенија Атанасијевић је писала и објавила у време збивања тих догађаја, дакле без временске дистанце. Такав приступ предмету разматрања јединствен је и оригиналан у овдашњој филозофској литератури. Основ овим критичким анализама јесте базична онтолошко-антрополошка претпоставка Ксеније Атанасијевић о неприкосновености сваког људског бића и његовом праву на слободну егзистенцију која се као идеја водила провлачи кроз све њене текстове којима је интенција да нам кажу нешто о човеку и његовом свету, било да је то жива садашњост, било да је то далека прошлост.

Лио Вељак*

Борба њрошив зла

Ксенија Атанасијевић није тек прва квалифицирана филозофиња на јужнославенском подручју, него несумњиво спада и међу најоригиналније и најзначајније мислиоце/мислитељке у 20. стољећу који су живјели и стварали на том подручју. Њезин опус још увијек није адекватно валоризиран.

Она је, нажалост, данас познатија као жртва академске мизогиније, него по свом богатом опусу, који је међу осталим обиљежен вриједним монографијама о Бруну и Епикуру, те запаженим прилозима истраживањима историје античке и националне филозофије, чиме се уврштава у сам врх филозофијске историографије у Србији (а и шире). У опусу ове велике мислитељке посебно мјесто има њезино оригинално обликовање једне органске синтезе пацифизма и феминизма, које својим досезима – али и својом актуалношћу – далеко надмашује границе споменутога јужнославенског простора, те заслужује одговарајућу пажњу и на глобалном плану. Ту је синтезу Љиљана Вулетић с правом именовала етиком храбрости. При вредновању мисаоног и практичних домета те етике храбрости мора се узети у обзир управо њезина актуална глобална релевантност, која се у првом реду састоји у њезином антиципативном разрјешењу алтернативе између етике одговорности и етике бриге. Обје етичке позиције болују од једностраности, које њихови заступници/е ријетко увиђају а још рјеђе признају, заплићући се стога у неплодне расправе треба ли устрајавати на постулатима (по мишљењу заступника/ца друге стране наводно патријархалне, у сваком случају мушке) етике одговорности или се определијелити за (наводно женску, па тиме и потенцијално феминистичку) етику бриге. Ксенија Атанасијевић избјегла је тим једностраностима и обликовала једну феминистичку етику одговорности (која укључује и продуктивне димензије етике бриге, али једнако тако и пацифистичко, у конзеквенцијама и антимилитаристичко, супротстављање насиљу и злу, које на практичком плану међу осталиме резултира и досљедним антифашизмом). Емпатија, на коју се редуцира ексклузивистички схваћена етика бриге, није довољна, већ је неопходно неустрашиво и бескомпромисно дјеловање усмјерено на сузбијање и укидање доминантне материјалне и моралне бијезде, а сâмо то дјеловање произлази из такве емпатије која се не жели ограничавати на сажаливу хуманитарност.

* Редовни професор, Свеучилиште у Загребу, Филозофски факултет

Темељ њезине – по много чему, и у глобалним, не тек локалним и регионалним размјерима ненадмашене – синтезе етике бриге и етике одговорности, феминизма и антимилитаризма, ваља пронаћи у најдубљем коријену њезине животне инспирације: у њезиној одлуци да се супротставља злу у свим његовим појавним облицима. Она препознаје и одважно осуђује очитовања доминантне патријархалности, видљива и у распрострањеној култури интриге; упозорава на пузајући фашизам 30-их година прошлог стољећа, препознајући га посебно у ширењу антисемитизма, те одбацује сваку врсту догматизма, укључујући и онога религијскога (и то унаточ својој синкретичкој религиозности, услијед чега су је догматски материјалисти маргинализирали након Другога свјетског рата). Коначно, Ксенија Атанасијевић оспорава и капитализам (приватно власништво и примат новца), који је довео до тога да се земља претворила у „гнусни хаос и неисцрпиво мучилиште“.

Мало је тко уочио повезаност ауторитарног синдрома патријархалне традиције с милитаристичким насиљем као што је то учинила Ксенија Атанасијевић, која ће злу патријархата супротставити феминистичку алтернативу, а злу оружаног насиља и рата алтернативу пацифизма и антимилитаризма. Јединство феминизма и пацифизма додатно је потврђено њезиним животом у којему се досљедно и одважно, не тек писањем, већ такођер и практички и активистички, супротстављала разноврсним облицима зла. На тај начин Ксенија Атанасијевић нам је понудила једну изванредну парадигму јединства теорије и праксе.

Зорица Мршевић*

Женско ѿраво ѿласа

Залагање Ксеније Атанасијевић за женско право гласа почива на њеном противљењу свакој врсти дискриминације, узимајући као полазну основу то да су мушкарац и жена по природи равноправни представници људског рода. Њена концепција о уздизању жене до слободне личности и равноправног члана друштва заснована је на етичким принципима, при чему је посебно поклањала пажњу положају и правима жена. Сматрала је да су друштвене дистинкције између мушкараца и жена засноване на предрасудама, обманама,

---

* Научна саветница, Институт друштвених наука, Београд

погрешним гледањима и закључивањима, као и на свим врстама неистина. Праведније друштво се не може остварити док се не елиминишу те неморалне предрасуде које ометају развијање свих могућности које леже у жениној личности.

Иако постоји читав низ питања од интереса за феминистички покрет Србије између два рата, женско право гласа је по мишљењу Ксеније Атанасијевић, једно од најкрупнијих и најактуелнијих. Без тог основног грађанског права, готово цела једна половина културног становништва остаје пасивна, зависна и неискоришћена за јавни живот народа и друштва, што је с моралне тачке гледишта неприхватљиво. Немање права гласа узрок је многобројних неправди. Жене су лишене политичких права и тако им је одузето најефикасније средство да рационално поправе своје стање у друштву. Ксенија Атанасијевић је посебно стављала акценат на постизање економске безбедности и индивидуалне слободе жена путем задобијања политичких права, пре свих права гласа. Циљ је био учешће жена у раду Народне скупштине као законодавном телу ради политичког изједначавања са мушкарцима. Да би се то остварило, потребно је било, по мишљењу Атанасијевић, да се пре свега постигне ослобођење жене као личности: од многобројних наслеђених предрасуда, наметнутих стереотипа, штетних традиција, целокупне мреже испредених и чврсто повезаних теорија о инфериорности жене и о природности њеног потчињеног положаја. Због тога је била једна од активних делатница Женског покрета свог времена, сматрајући да је Женски покрет неопходна организована феминистичка акција усмерена на задобијање основних права жене у модерном друштву, за њено економско ослобођење и изједначавање са мушкарцем.

Значајно је имати у виду да се делатност Ксеније Атанасијевић и Женског покрета Србије одвијала у околностима снажног правног и политичког противљења женском праву гласа. У Србији тога времена било је врло значајно иступање Слободана Јовановића, водећег правног теоретичара, који се енергично супротстављао женском праву гласа, сматрајући да је природна подела на *јавносѝ* као традиционални мушки домен деловања и *ћривашносѝ* породице као женски, најправеднија. Жене, по њему не могу да се издигну изнад породичног егоизма, јер њима владају емоције а не разум. Такође, мушкарци и жене нису никакви ривали тако да су женски интереси добро, поштено и већ сасвим довољно заштићени од стране мушкараца. Следећи Јовановићев аргумент јесте у томе да је држава војничка творевина и како жене тог времена нису служиле војску, оне и не треба и не смеју да гласају. Коначно, у оним државама у којима жене гласају, владе могу лако да изгубе кредибилитет јер се због тајности

гласања не би знало ко је добио подршку женских гласачица и самим тим свака влада би имала слабу позицију. Ксенија Атанасијевић пак сматра да је депласирано питање да ли жену треба у свим правима изједначити са мушкарцем. Позива Женски покрет да се ослони у тим настојањима на часне, културне, правоумне и правдољубиве мушкарце који не пристају да се традиционалном, неразумном, и апсурдном гледишту о „природности“ потчињености жена не одупиру, јер увиђају да су основне сметње само лаж и хипокризија.

Феминизам

Катарина Лончаревић* и Марко Симендић**

Феминистичка њолишка Ксеније Атанасијевић

У овом раду пратимо три нивоа феминистичког деловања Ксеније Атанасијевић у периоду између два светска рата. Њен политички и пре свега феминистички ангажман био је утемељен у јасно формулисаним принципима феминистичке етике и политике, ставовима о односу између филозофије и политике, и у пацифистичким аргументима, који сви заједно представљају оквир за наше промишљање и анализу политичког деловања Атанасијевић као филозофкиње и феминисткиње.

Први ниво наше анализе представља феминистички активизам Ксеније Атанасијевић у Краљевини Југославији у којој жене немају готово никаква политичка права. Не само да су жене читавим низом законских аката дискриминисане и маргинализоване, већ и само јавно мњење које креирају утицајни и образовани интелектуалци и јавна гласила додатно подржавају и појачавају патријархална уверења и ставове, са којима се жене суочавају од најранијег детињства, као онима који обликују пожељне обрасце понашања и живота за жене у Србији и Југославији. У таквим околностима, али и под утицајем освајања неких женских политичких права пре свега у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији, у Србији и Југославији настаје у правом смислу те речи феминистички покрет између два светска рата. Ксенија Атанасијевић је имала важну улогу у феминистичком покрету и као феминисткиња, али и као филозофкиња, доценткиња на Универзитету у Београду, и јавна интелектуалка.

Други ниво анализе је однос Ксеније Атанасијевић према другим феминистичким организацијама и политикама на локалном и регионалном плану, њена савезништва и спорови са њима. Имајући у виду да феминистички покрет у Србији и Југославији није био хомоген, анализираћемо феминистичку политику Ксеније Атанасијевић унутар такозваног грађанског женског покрета и организације чија је била чланица: „Друштва за просвећивање жене и заштите њених права – Женски покрет“. Осим тога што је учествовала у иницијативама ове

* Доценткиња, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

** Ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

организације, Атанасијевић је била и уредница њеног часописа, *Женски ѓокреџ*. Као уредница, не само што је приређивала и објављивала текстове о активностима Друштва, већ је и креирала уређивачку политику и често писала текстове у име Друштва и часописа у којима је разматрала политичку ситуацију у земљи, положај жена, али и активизам и политику различитих феминистичких организација. Пошто није била несклона полемичком тону, на страницама *Женског ѓокреџа* (али и других феминистичких часописа који су излазили у међуратном периоду), често можемо запазити неслагања и спорове у феминистичком покрету и између различитих организација поводом кључних питања за које покрет треба да се бори.

Трећи ниво анализе надовезује се на претходна два и представља позиционирање феминистичке политике Ксеније Атанасијевић према међународним феминистичким иницијативама у којима је учествовала. Посебну пажњу поклањамо њеној антимилиитаристичкој и пацифистичкој политици.

Ангажман и борбу за политичка права жена Ксеније Атанасијевић анализирамо у овом раду увидом у њен активизам, али пре свега увидом у текстове, како филозофске тако и оне које је писала за различите часописе и ширу публику (за часописе као што су: *Женски ѓокреџ*, *Правда*, *Мисао*, *Живоџ* и *рад*, *Југословенска жена*, *Воља*, *Реч*, *Жена и свеџ*, *Време*, итд.) да бисмо указали на јасне етичке, политичке и феминистичке ставове којима се руководила током свог ангажмана у феминистичком покрету и политичком животу.

Мирјана Докмановић*

Ксенија Атанасијевић и улога феминизма у прејороду друштва

Циљ излагања је да се реafirмише допринос мисли и дела Ксеније Атанасијевић у развијању и унапређивању савременог схватања феминизма и женских људских права.

Предмет излагања је анализа поимања феминизма Ксеније Атанасијевић као корективне идеологије која треба да допринесе побољшању у свим областима људских односа и прогресу друштва у целини. Према једној од најзначајнијих филозофкиња морала у историји српске мисли - напредак једног друштва може се проценити

* Научна сарадница, Институт друштвених наука, Београд

према положају жене. Феминистички ставови су испуњени високо хуманим и моралним циљевима, као што су остваривање слободе индивидуума, заштита жене у свим њеним функцијама и увођење пацифизма уместо конфликта. Сви ови циљеви теже општем циљу, подизању и препороду друштва и свих његових односа. Према мишљењу Ксеније Атанасијевић: феминизам је мисао и пракса општечно-вечанске еманципације.

У првом делу рада представимо аргументе на основу којих је филозофиња Атанасијевић формирала овакве основе феминизма. У другом делу излажемо потенцијале, снагу и слабости феминизма у остваривању препорода друштва. Завршни део рада посвећен је анализи томе како мисао Ксеније Атанасијевић кореспондира са савременим феминистичким идејама и развојем женских људских права, показујући да су њене идеје још увек свеже и актуелне и да могу допринети унапређивању положаја жена данас, као и друштва у целини. У данашњем свету, бременитом конфликтима и проблемима који превазилазе националне границе, потреба да се друштвени и политички живот испуни бољим тежњама и вишим моралним вредностима јача је него икад. Отуда расте и морални и социјални значај феминистичког покрета који указује на то да потискивањем једног рода из обликовања друштва и државе остаје неискоришћен велики део снаге човечанства, што није само неправично, већ и штетно за развој друштва у целини. У том смислу нарочито је значајно залагање Ксеније Атанасијевић за етичке темеље феминизма.

Гордана Даша Духачек*

Пацифизам и феминизам: деловање Ксеније Атанасијевић

Предмет већ постојећих истраживања о раду Ксеније Атанасијевић били су њени, несумњиво значајни, доприноси, пре свега историји филозофије, као и филозофији уопште, а такође и њено учешће у настајању феминизма и феминистичког покрета у Југославији. Међутим, услови и околности под којима је она радила и дала ове доприносе одређени су историјским контекстом, који је, и за њу и за њене савременике и савременице, свакако био велики изазов.

* Редовна професорка, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Овај рад/презентација ће представити њена основна политичка опредељења: пацифизам, као и антифашизам, управо имајући у виду специфичности тог историјског контекста – у раздобљу између два светска рата. Ово раздобље је и она сама описала као „грозна времена“, упркос томе што је то уједно и раздобље њеног најплоднијег деловања. Њена политичка опредељења су свакако имала и теоријско утемељење у њеним етичким схватањима, а била су, на специфичан начин, повезана и са њеним односом према феминизму. Теоријско и политичко укрштање феминизма и пацифизма у времену нарастања фашизма и антисемитизма – чему се она недвосмислено и одважно супротстављала - залази и у шира теоријска питања која су била предмет њених разматрања. Те су теоријске претпоставке и филозофска становишта Ксеније Атанасијевић и у темељу њених схватања о женама.

Ако се под деловањем подразумева „једина активност која се одвија директно између људи, без посредства ствари или материје [и] кореспондира с плуралношћу као условом људског постојања... „ (Hana Arent, *Conditio Humana*) постављају се питања о смислу порука које је Ксенија Атанасијевић артикулисала у својим бројним јавним наступима и текстовима у часописима и то, између осталог, у оквиру феминистичког покрета коме је припадала. Како се њено деловање пореди са присуством и деловањем њених савременица, и савременика, на јавној сцени? На који начин се ова питања могу поставити из перспективе савремених политичких искустава и теоријских опција? Да ли имамо могућности да, свакако уз пуно уважавање филозофских доприноса Ксеније Атанасијевић и њеног феминистичког ангажовања, критички размотримо њена теоријска полазишта о питањима која се тичу поимања жена, као и филозофске претпоставке њиховог деловања уопште, а посебно у времену нарастања деснице, односно у „мрачним временима“ (Arent)?

Пацифизам

Адриана Захаријевић*

Филозофија суочена с ратом

Године 1940, Ксенија Атанасијевић за *Правду* пише чланак „Рат и филозофија. Мудрост о свету мора одбацити све врсте ратовања“. У исто време, јер рат је у Европи у пуном јеку, Вирџинија Вулф пише сличан чланак за *New Republic*. Обе жене су за свог живота сведочиле разним великим ратовима, за обе је рат конститутивно искуство и то искуство деле с неколико генерација Европљана. У вези с ратом тих година нико није могао бити равнодушан. Зна се да су многе пацифисткиње пред Други светски рат одустале од вере у мир, суочене с ужасима фашизма. То, међутим, није случај с Ксенијом Атанасијевић и Вирџинијом Вулф које рату у лице говоре да је рат погрешан – да је усред рата потребно склонити оружје, уништити га. Обе се такође позивају на мудрост, иако се чини да изговарају бесмислице, јер је тренутак за то лоше изабран, тако је нешто неизводиво и безумно. Та мудрост је нека *нова* мудрост, јер филозофија није имала превеликих проблема с ратом и није се либила да у први план истакне борбу за моћ или принцип самоодржања, те велике покретаче ратова, та кључна оправдања за разарање другог човека и природе. Обе жене инсистирају на томе да као жене треба да придонесу начину на који мислимо рат, начину на који га видимо и разумемо, изврћући тако перспективу самог мишљења и виђења. Но, ниједна од њих не посеже за есенцијалистичким аргументима којима су биле склоне њихове претходнице које су заговарале филозофију миротворног срца спрам филозофије белицистичког разума. Обе желе да се ухвате у коштац с разумом и обе инсистирају на значају јавног ангажмана, изговорене, храбре речи у том подухвату. Ксенија Атанасијевић и Вирџинија Вулф деле судбину жена од пера које се у ситуацији насиља супротстављају насиљу, истичући моћ јавности и специфичну позицију жена које се у обе земље и даље везују за приватну сферу (упркос томе што Вулф гласа, док се Атанасијевић за то право још само залаже). У свом излагању ћу покушати да осветлим ове аргументе који, иако локално и временски условљени, за нас данас немају само историјску вредност.

* Виша научна сарадница, Универзитет у Београду, Институт за филозофију и друштвену теорију

Светлана Јанковић*

Раџ и мир – кроз дело Ксеније Аџанасијевић

“Рат је нечовечно, горе него животињско поступање... а пратиоци рата, страшнији него он сам, јесу болести, болнице, глад, куга, отимање, насиље, пустошење земаља, подивљавање душа, разоравање породица, итд.”

Хердер

Из данашње перспективе, Ксенија Атанасијевић је важан критички мислилац, савременица XXI века. Њени коментари могли би бити коментари наших актуелних друштвених прилика, иако су написани пре седамдесет и пет година у форми отворене, оштре критике сасвим одређених догађаја и ситуација. Многе конкретне појаве с којима се суочавала у раздобљу између два светска рата данас нису актуелне. Многе су само промениле одећу у коју су обучене, а неке су остале потпуно непромењене. У њеним текстовима конкретизују се многе филозофске идеје, а међу њима доминира иста суштина свих људских бића и, у складу с тим, личност сваког људског бића мора се поштовати. Сматрала је да феминисткиње шире око себе атмосферу слоге и мира, пошто за њих важи став о поштовању сваке личности. Тако из њихове политичке водиле произилази и да се према слободи сваког народа мора исто тако осећати. У патријархалној средини (некад и сад), која идеализује ратника као хероја, крајње је редак пацифистички став. Она је имала храбрости да доследно и бескомпромисно популарише, заговара и теоријски образлаже пацифистичку доктрину. Имала је истакнуту улогу у међународним феминистичко-пацифистичким организацијама Мала женска антанта и Интернационална организација жена за мир. Међународна конференција “Жена за мир и разоружање”, у чијем су раду учествовали представнице и представници из готово свих европских земаља, одржана је у Београду 1931. године, захваљујући, између осталог, и угледу Ксеније Атанасијевић у међународном пацифистичком и феминистичком покрету. У предавању одржаном на тој конференцији залагала се за хармоничну сарадњу обе половине човечанства, и жена и мушкараца, на стварању атмосфере слоге и мира. “Док су мушкарци претежно управљали државама, човечанство није излазило из помрчине сукобљавања, омраза и готовости да се пролива крв”, наводи она. Зато се намеће потреба да се и снаге жена вишеструко и плодније искористе за јавни живот, у овом случају за мир. Промена друштвеног

* Консултанткиња за род и безбедност, Београд

положаја жена, процес који и данас траје, указује на то да су државе, прецизније цео свет, неуједначеног нивоа развијености, што и није нека новост, али и стање које ће нас и даље пратити. Процес је такође отежан ратовима и осталим друштвеним неприликама и до данас то није окончано, а ако је судити по садашњим мерилима и неће скоро. Али баш из тог разлога укљученост жена је постала неминовност, а започета борба незаустављива. Ваља, како је говорила Ксенија Атанасијевић, допустити женама да дају пуну меру својих прилога, јер ти прилози нису ни мали, ни квалитативно незнатнији, од оних што их пружају мушкарци – а све у корист универзалног добра.

Миљан Милкић*

Различита виђења религије: пацифизам Ксеније Атанасијевић и борбени морал у Војсци Краљевине Југославије

Анализом ставова Ксеније Атанасијевић о религији као пацифистичкој идеји указаћемо на разлике које су постојале у вези с тим погледима у војсци као једној од најзначајнијих државних институција. Краљевина Југославија била је мултинационална и мултиконфесиона држава у којој се однос државе према признатим конфесијама заснивао на либералном принципу верских слобода и равноправност вероисповести. Да бисмо боље разумели време у коме је Ксенија Атанасијевић стварала и развијала свој концепт пацифизма, анализираћемо најпре однос државе према верским заједницама, а затим и то како је религија схватана у војсци Краљевине Југославије. Анализираћемо и однос војске према верским заједницама у Краљевини Југославији, као и положај верских заједница у војсци.

Ксенија Атанасијевић је изворе пацифизма тражила у античким филозофским и политичким теоријама, али и у учењима великих светских религија. Њен први рад на ову тему објављен је у децембру 1930. године (*Религијска и филозофска погледна пацифизма*) и у њему између осталог тврди да верски проповедници имају своје заслуге у отклањању узрока ратовања. За Ксенију Атанасијевић најснажнију поруку мира доноси хришћанство као „религија мира достигнуг помоћу љубави према Божанству и ближњем и помоћу праштања”. Али

* Пуковник, виши научни сарадник, Институт за стратегијска истраживања, Београд

у војсци државе у којој Ксенија Атанасијевић живи и ствара религија је била једна од основних полуга борбеног морала. С обзиром на то да је кроз систем војне обавезе највећи број мушке популације у држави проводио одређено време у војној средини, можемо закључити да је војска имала значајан утицај на друштво. На тај начин анализом војске, анализирамо један значајан сегмент друштва и друштвених процеса у периоду када је Ксенија Атанасијевић најактивније стварала.

У *Правилима службе* војске Краљевине Југославије религија је наведена као основа за васпитање људи и народа у свему што је добро и племенито. Као и у свакој војсци, тако се и у војсци Краљевине Југославије полазило од тога да се основа вредности војске налази у њеном моралном елементу. Циљ моралног васпитања у војсци био је да код војника створи и развије инстинкт пожртвовања на рачун инстинкта самоодржања и да код војника створи вољу и снагу да што дуже истраје и да се жртвује за интересе службе. У *Правилима службе* наводи се да религијско васпитање по својој главној основи улази у морално васпитање, као и да религијско осећање пуно утиче на морално осећање. Војни свештеници у војци Краљевине Југославије су подучавали војнике да је религија важна за борбени морал и наводили су примере из ранијих ратова, пре свега из Првог светског рата. На часовима веронауке у војсци, војници су учили о основама религије, о значају војничке заклетве са верског гледишта, о верности и оданости краљу и отаџбини са верског гледишта, о вршењу војничке дужности, војничким врлинама са верског гледишта.

Историја

Љиљана Гавриловић* и Ивана Башић**

Ксенија Атанасијевић: бескомпромисна филозофија бескомпромисне живојне љиче

Године 1923, у време док се на Филозофском факултету и Београдском универзитету воде расправе о томе да ли Ксенија Атанасијевић може да добије звање и позицију доцента или не, она објављује текст *Платон и љоложај жене*, у коме, на самом крају, каже:

“Колико је свежија и истинитија аргументација великога филозофа из V века пре Христа од аргументације по неког интелектуалца из XX века после Христа, који ће се чак позвати и на ауторитет примитивних народа, код којих је жена још увек роб, да би онемогућио модерној жени право на позиве за које је показала довољно зрелости и спреме!” (Атанасијевић 2008, 85).

Читање Платона, потпуно ван времена и значајно испред времена у коме је текст писан (Деретић 2016) јесте истовремено јасан и очигледан одговор на актуелну животну ситуацију у којој се Ксенија Атанасијевић у том тренутку налазила.

Идеја овог саопштења јесте да се укрсти животна прича Ксеније Атанасијевић (укључујући социо-културне околности у којима се она одвијала) са њеним текстовима, да би се показало како њене идеје кореспондирају са догађајима, односно како се идеје и животна реалност узајамно обликују. Филозофија Ксеније Атанасијевић се тако чита и као аутоетнографија храбрости, значајна у њеном добу, али исто толико и у савременом тренутку када се питања етике, личног дигнитета и доследности себи у јавном дискурсу све више измештају на маргину. У том смислу, одавање поште Ксенији Атанасијевић и то не само делу, него и животу чврсто заснованом на њеној филозофији, подразумева не само анализу текста и мисли, него и излазак из кула од слоноваче и јавно ангажовање на промени света, што је она радила целог свог дугог и плодног живота.

* Научна саветница, Етнографски институт САНУ, Београд

** Научна сарадница, Етнографски институт САНУ, Београд

Далибор Денда*

Ксенија Атанасијевић у „времену нешпрљеливих“

У периоду између два светска рата у коме је активно деловала Ксенија Атанасијевић, на европском континенту суверено владају истовремено демократске и тоталитарне идеје организације људског друштва. Најекстремније од њих биле су идеје ауторитарног национализма оличене у покретима Бенита Мусолинија (Фашисти) и Адолфа Хитлера (Национал-социјалисти) као и идеје комунизма совјетског модела који је под руководством Ј. В. Стаљина постајао све тоталитарнији. Овај период у политичкој историји Европе карактерише привремено кооперирање свих са свима. Оно се огледало у сарадњи европских демократија (Француске) са фашистичком Италијом против јачања Немачке и СССР-а, сарадњи демократске Немачке и тоталитарног СССР-а до тридесетих година 20. века, заједничким интересима Велике Британије и нацистичке Немачке против ширења Италије и јачања СССР-а средином тридесетих, периоду народног фронта у коме су се европске демократије предвођене Француском приближиле СССР-у (1936–1939) и пактирању СССР-а и нацистичке Немачке против европских демократија (Пакт Рибентроп – Молотов 1939–1941). У том времену екстремне тоталитарне идеје биле су присутне и у Краљевини СХС/Југославији али оне остварују миноран утицај на југословенско друштво. Држава се тада активно бори против комунистичког покрета који се радикализовао кроз акције индивидуалног терора и хрватског сепаратизма чије је најекстремније крило – Усташе било фашистичко, док су идеје корпоративне државе из редова српског грађанства у југословенској обланди толерисане али никада нису задобиле значајнији број следбеника. Југословенска држава која се у спољној политици ослањала у почетку на Француску а од 1935. године на Велику Британију и под њеним утицајем на нацистичку Немачку, на коју је упућују и економски разлози, све до 1938. године свог главног противника види у фашистичкој Италији, док њену политику све до 1940. године карактерише и бескомпромисно негативан став према СССР-у. Отопљавање према СССР-у под утицајем Британије настаје тек након савезничког пораза на западу маја–јуна 1940. године. Све то утиче и на креирање унутрашњег јавног мњења како у грађанству Краљевине Југославије тако и у Београду – њеној престоници. Јавно мњење и државни званичници попустљивији су према идејама

* Потпуковник, доцент, Институт за стратегијска истраживања, Београд

ауторитарног национализма него према комунизму, али основно одређење југословенске елите и поред кратког периода монархо-диктатуре остаје демократско. У том периоду доминантне вредности југословенског друштва чију основу чини сељачки „океан“ коме припада 76% становништва представљају патријархалност, традиционализам и конзервативизам. За малобројно грађанство, чија су деца школована на страни, главни носилац прогресивних идеја, главни чувар друштвених вредности је црква, која идеолошки заговара подређеност жене мушкарцу, док се конзерватизам по питању права жена најбоље сагледава у сфери приватно-правних односа, где је према Српском грађанском законнику жена у области пословне способности била изједначена с малолетницима. Идеје феминизма и женско право гласа глобално право грађанства добијају 1917. године у комунистичкој Русији, и једна су од идеја револуција левице након светског сукоба, али се у том периоду оне устаљују и у демократским друштвима каква је Вајмарска Немачка. Ту су жене изједначене у правима с мушкарцима формално 1919. године, док ће се на пуну равноправност у Великој Британији чекати до 1928. а у Француској до 1944. године. У тим условима идеје Ксеније Атанасијевић, њен живот и рад, представљали су изузетно напредну појаву чак и за Београд који је предњачио у модернизацијским процесима, а камо ли за заостало југословенско друштво. Ксенија Атанасијевић и поред свега успела је да свој феминизам не стави у службу тоталитаризма било левог, било десног и да остане доследан критичар тоталитарних идеја.

Вера Меворах*

Анџакована филозофија Ксеније Аџанасијевић у борби њошњив анџисемиџизма и наџизма у Краљевини Јуџославији

Живот Ксеније Атанасијевић, прве жене доктора наука у Србији, прве жене ангазоване на Универзитету у Београду, активисткиње за женска права, прожет је бројним неправдама, међу којима је, за њу највећа, било онемогућавање слободне научне делатности од тренутка када брани своју докторску дисертацију 1922. Године, па све до последње деценије живота. Упркос оваквим

* Научна сарадница, Образовна организација Хавер, Србија

околностима њен опус броји преко четири стотине научних радова, а сама је била пионирка развоја критичке мисли и ангазоване филозофије, одговарајући на највеће друштвене изазове свог времена. Поред филозофске посвећености алтруизму, миру и једнакости, Ксенија Атанасијевић је била једна од ретких интелектуалаца у Краљевини Југославији који су отворено говорили против националсоцијализма и Хитлерове политике према Јеврејима. Један од два чланка које је написала на ову тему, „Око за око... Један одјек привођења у дело хитлеровске тезе о чистој раси“ објављен је још 3. септембра 1933, исте године када Хитлер постаје канцелар Немачке, када претња нацизма још увек није била озбиљно схваћена, а Холокауст није било могуће замислити. Одржала је више предавања у Јеврејском дому у Београду, од којих је последње било почетком 1941. године, само неколико месеци пре окупације и доласка режима који ће прво декласирати, а потом скоро у потпуности ликвидирати јеврејску популацију Београда и Југославије. Такође је објављивала текстове у београдским „Јеврејским новинама“ међу којима је и „Јавна говорница: поводом Хитлерових прогона Јевреја“ из 1936. године, други текст у којем Ксенија Атанасијевић јавно критикује Хитлера. Познато је и да је одбила да потпише „Апел српском народу“, проглас из 1941. године којим је друштвена елита осудила комунистички устанак у окупираној Србији и позвала на јединство народа и поштовање јавног реда и мира. Због оваквог јавног ангажмана и сумње да се се у њеном стану држали масонски састанци и да је помагала партизанском покрету, 1942. године Ксенију Атанасијевић приводе органи Гестапоа на саслушање. Рад ће се бавити анализом оваквих ставова и деловања Ксеније Атанасијевић у контексту њених промишљања односа филозофије и политике, филозофије и рата, феминизма и пацифизма, затим одговорности јавног деловања и критике интелектуалне елите њеног времена. Надаље, овај рад ће се бавити и осветљавањем и даљим истраживањем борбе Ксеније Атанасијевић против антисемитизма и нацизма у Краљевини Југославији, анализом климе која је владала у међуратном периоду везано за однос интелектуалаца према Јеврејима и позиционирањем делатности ове научнице у таквом контексту.

Посебно ћемо се усмерити и на Ксенијино повлачење из јавног живота током скоро целокупног трајања Другог светског рата, периода у којем је написала своје животно дело *Филозофски фрајментши* и њене дневничке записе током рата.

Чедомила Маринковић*

Ксенија Атанасијевић и јеврејски женски њокреѝ у Србији

Почетком тридесетих година прошлог века, док се нацизам тек назирао, Ксенија Атанасијевић међу првима уочава праву суштину тог незауостављивог и брзо нарастајућег зла и пише своје прве антифашистичке и филосемитске текстове. Они су основа онога што ће касније бити познато као *Еѝика хрѝбросѝи* Ксеније Атанасијевић. У теоријском смислу текстови се базирају на темељном онтолошко-етичком уверењу да сва људска створења имају истоветну суштину те да се стога личност сваког бића мора поштовати. Поред овог уверења Ксенија Атанасијевић има и дубоко разумевање јудаизма које се базира на њеном одличном познавању дела највећих јеврејских филозофа као што су Филон Александријски, Мајмонид и Спиноза. Ипак то није једино поље интересовања велике филозофкиње. Осим антифашизма једна од главних карактеристика опуса Ксеније Атанасијевић је њен активизам и залагање за женску еманципацију.

Рад ће настојати да постави у историјски оквир везе Ксеније Атанасијевић са београдском јеврејском заједницом, те да детаљније анализира друштвено политичку ситуацију Јевреја као и положај јеврејских жена у Србији у деценији уочи Другог светског рата. Посебна пажњу ћемо посветити испитивању евентуалног утицаја традиционалног јудаизма у настанку и развоју јеврејских женских друштава крајем 19. и у 20. веку у Београду, те еманципацији јеврејских жена што је већ 1933. године довело до тога да оне имају право гласа. Нема сумње да је Ксенија Атанасијевић – најпре својим радом на Универзитету и у разним женским друштвима а касније и значајном културном делатношћу – имала увида у овај и овакав развој овог сегмента друштва, те да јој је и он на одређени начин био подстицај у размишљању и писању о женској еманципацији.

* Управница, Римон Центар за проучавање и промоцију јеврејског наслеђа, Београд

Филозофија

Маринко Лолић*

Бранислав Петронијевић и Ксенија Атанасијевић – два схваћања филозофије и филозофа у српском модерном филозофском дискурсу

У модерној српској филозофији прве половине двадесетог века појам филозофије и филозофа везивао се за име Бранислава Петронијевића, најпознатијег српског филозофа. Петронијевић је одиграо вишеструку и изузетно важну улогу у развоју академске филозофије у нашој средини. После одбране доктората из филозофије у Немачкој (Лајпциг), он је убрзо постао професор на Великој школи и новооснованом Универзитету у Београду, где је својим предавањима и увођењем низа нових филозофских дисциплина унапредио наставу филозофије у нашој средини.

Петронијевићев међународни филозофски углед и популарност огледали су се и у једном кругу наших филозофа који су у својим схватањима филозофије и филозофа као припадника академске заједнице и јавног интелектуалца следили свога учитеља. Међу тим филозофима била је и талентована Ксенија Атанасијевић, која је била прва жена која је стекла докторат из филозофије на београдском Универзитету и доцније постала доценткиња на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Велике заслуге ауторитативног Бранислава Петронијевића за долазак Ксеније Атанасијевић на Универзитет и њен улазак у српску академску филозофску елиту, област културе у којој су доминирали мушкарци, нису ништа мање од његових заслуга за њено касније уклањање са Филозофског факултета. Филозофски аспекти овог догађаја имају изузетан значај, не само за разумевање развоја наше филозофске мисли, већ и за целокупну модерну грађанску културу и јавни и друштвени живот наше елите у XX веку.

У овом раду аутор настоји да размотри филозофске аспекте тог догађаја и да укаже на битне разлике у схватању појма филозофије и филозофа у радовима Бранислава Петронијевића и Ксеније Атанасијевић, као једне од битних тачака раздора у тзв. „случају Ксенија Атанасијевић“, који још увек није, у свим својим битним теоријским

* Научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд

аспектима, довољно истражен и који данас, када филозофско поље нема више (сасвим) рестриктиван став према оном женском (роду) у филозофији, може бити занимљиво за разумевање и реконцептуализацију два кључна појма савременог српског филозофског дискурса.

Александар Миланковић *

Смисао и вредности имагинације у делу Филозофски фрајменџи 1 Ксеније Атанасијевић

Ксенија Атанасијевић је, интензивно и екстензивно, разматрала способност имагинације, како у филозофском смислу, анализирајући дела филозофа склоних поетичним визијама света (Платон, Бруно), тако и у општем теоријском смислу, проучавајући различита књижевна дела и теоријске проблеме уметности. У делу *Филозофски фрајменџи 1*, Ксенија Атанасијевић заступа тезу да је имагинација кључна људска способност, да на имагинацији почивају сазнајно суочавање са светом, могућност преображаја људске природе, морално унапређење људског света, достизање среће, као и да је она једини пут надвладавања детерминисаних токова стварности. Филозофиња не само да наглашава вредност имагинације, већ заступа јаку тезу по којој имагинацији треба дати апсолутни примат над чињеницама или оним што се означава речју *стварност*. Имагинација, тако, добија изразиту сазнајну, моралну, па и метафизичку вредност.

У раду се, најпре, излажу ставови Ксеније Атанасијевић о имагинацији, као самосталној менталној способности, али и као о саставном елементу свеукупног људског делања. Како Атанасијевић одређује улогу те способности и њену вредност за човека и његов положај у свету? Како ауторка диференцира артикулисану од неартикулисане имагинације? Како се наглашава разлика између измишљотина и пуких маштарија и рационално артикулисаних имажинативних творевина, између фантазма и фантазије? Анализирају се могући узроци и разлози за формулисање њених ставова, најпре у њеним филозофским идејама о свету, стварности и историји, а потом и у историјским околностима (предратна атмосфера, нарастајући тоталитаризми, реакције уметничких покрета тог доба на друштвена превирања). Њени ставови се посматрају у контексту карактеристичних схватања имагинације у историји

* Наставник филозофије, Саобраћајно-техничка школа, Земун

филозофије (Кант), као и у паралели с порастом интересовања за имагинацију у филозофији, у времену у којем ауторка формулише своје ставове (феноменологија). Указује се и на обновљено проучавање имагинације у данашњој филозофији, с нагласком на филозофији перцепције и етици.

Како је Атанасијевић била изразито друштвено ангажована, а њена филозофска позиција има наглашен етички карактер, у раду се пажња посвећује вези између имагинације и заговарања друштвених промена и моралног унапређења људског света. Зашто је имагинација важна за емпатију и унапређење моралне свести? У том погледу, разматра се и основна идеја сваког утопистичког становишта, исказана ставом *захшевај немојће*. Да ли би друштвене промене биле могуће без претходног неслагања с чињеницама и без заговарања *фиктивних* стања ствари и, на први поглед, немогућих алтернатива? Зашто је утопистички став *захшевај немојће* привлачан и шта би значило друштвени ангажман, уколико бисмо тај утопистички став одбацили као неразуман, јер је нереалан? Преиспитују се и могући приговори да су њени ставови остатак постромантичарског тока у историји идеја или да су израз ескапизма. Из анализе следи да Атанасијевић заговара *суочавање* с чињеницама, не бег од њих, *нејрисџање* на чињенице а не њихово одбацивање, и максималистички морални, хуманистички *захшев* пред светом чињеница, настао *замисљањем* алтернативних околности, у визији другачијег, доброћудног, човеку наклоњенијег света.

Питање које се поставља: да ли је то само машта и ништа више или, управо, једини пут ка бољем свету – управо потврђује непролазну свежину и драгоценост филозофских ставова Ксеније Атанасијевић.

Нада Секулић *

Ксенија Аџанасијевић – О небројивом, најмањем, бесконачном

Рад се бави значајем докторске дисертације Ксеније Атанасијевић „Бруново учење о најмањем” за разумевање њеног целовитог филозофског опуса, њеног места и значаја у југословенској и српској филозофији и њеног сопственог животног пута. У раду се повлачи паралела између Бруновог животног и филозофског пута и пута Ксеније Атанасијевић.

* Ванредна професорка, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Ђордано Бруно је био спаљен 1600. године на Цветном тргу у Риму због супротстављања католичкој догми о Богу као непокретном и трансцендентном покретачу Универзума, заступајући идеје о отвореном и бесконачном космосу коме је Бог иманентан. На трагу Коперника, доводећи у питање непокретност звезда и централни положај земље у њему, Бруно је уздрмао целокупно догматско разумевање света у свом времену неизмерно доприневши развоју научног духа и ослобођењу од црквених ауторитета и предрасуда, што ће уследити у наредним вековима.

На трагу атомистичких идеја старогрчке филозофије и Бруновог учења о најмањем, Ксенија Атанасијевић развија сопствено целовито филозофско учење, што је, уз њеног ментора, Бранислава Петронијевића, чини јединственом појавом у историји српске филозофије.

Слично Бруну, али у другом друштвеном контексту, Ксенија Атанасијевић представља превелики изазов за своје време и изазива непријатељство својих мизогиних савременика, који се осећају угрожени њеним полом, слободом, њеном ерудицијом и оригиналношћу, те завршава симболично као и сам Бруно, јавним „спаљивањем“ пред Идолима трга.

Ирина Деретић *

Зашто Ксенија Атанасијевић не преша када шумачи антички атомизам?

Ксенија Атанасијевић је поврх свега синтетички мислилац, премда је била и аналитички и критички нарочито даровита, а то тврдим зато што је своје изучавање античке филозофије замислила као део једног целовитог списка о њеној историји. Нажалост, услед слабости и зависти наше оновремене универзитетске средине – па чак и њених највећих ауторитета – Атанасијевић свој пројекат није успела да спроведе у дело. Стиче се утисак да ауторкини краћи списи о грчкој и римској филозофији представљају скице за неке будуће развијеније радове, скице које је започела али није завршила. Пошто су нам остали делови тог пројекта – који сведоче о ауторкиној стручности и темељној упућености у изучавање древно грчке мисли, нарочито њених рефлексива о *physis*-у, као и о кључним етичким проблемима – настојаћемо да покажемо да се на основу њих може реконструисати, кохерентно тумачење ране грчке филозофије Ксеније Атанасијевић.

* Ванредна професорка, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Циљ овог рада поглавито је да критички преиспита кредибилност и актуелност њених промишљања о предсократовској филозофији, посебно раном и позном атомизму, то јест Демокритовом и Епикуровом атомизму и њиховим етичким рефлексијама. Поврх тога, настојаћемо да покажемо како су њена тумачења ране грчке филозофије природе имала за циљ да буду нека врста увода у развијеније студије о Платону и Аристотелу које никада није написала (уколико се изоставе њени краћи списи о појединим темама код ових филозофа). У том контексту овај рад ће бити посвећен ауторкиним разлозима, да упркос Хегеловим опоменама, разложно утемељи да је независно од софистичког покрета и Сократа, Демокрит имао развијена етичка промишљања која су рефлексивног карактера. Ксенија Атанасијевић није сматрала Демокрита само мислиоцем који је рефлектовао о етичким питањима, него који је и први грчки етичар.

Мој рад састоји се из три потцелине. У првом делу изложићу, што су по мојој оцени, темељне методолошке поставке филозофирања Ксеније Атанасијевић. У избору тема Атанасијевић је понајвише била вођена управо оним што је сматрала главним карактеристикама античке филозофије. А то је рационализам, што ће рећи давање предности научном, рационалном објашњењу ствари у односу на митско или религијско приказивање. Друго својство античке мисли, по Атанасијевић јесте потпуна посвећеност практичној филозофији, односно животној мудрости. У другом делу рада упоредно ћу анализирати Демокритов и Епикуров атомизам, њихову заједничку полазну основу, те разлике које из ње произилазе. Нарочиту пажњу ћу посветити критици Бранислава Петронијевића књиге Атанасијевић о Епикуру публиковане на француском језику (*Atanassievitch K. L 'atomisme d 'Epikyre*, Less Presses Universitaires de France, Paris 1927). Посебно ћу тежити да побијем Петронијевићу примедбу да је за Демокрита и Епикура атом у физичком смислу недељив, али да је у математичком погледу подељен. Ова хипотеза је проблематична због свог анахронизма, зато што се не базира на античким сведочанствима, те зато што претпоставља да су Демокрит и Епикур правилно разлику између физичког и математичког смисла атома.

У трећем делу рада се приказује како Атанасијевић тумачећи атомисте, артикулише оно што је и за њу саму смисао бављења теоријским промишљањима. За разлику од ранијих проучаваоца античког атомизма, Ксенија Атанасијевић у својој француској књизи о Епикуру брани тезу по којој основу Епикурове филозофије представља управо Демокритово етичко учење. То је постизање среће и непомућеног мира, сврхе које наша ауторка уочава код двојице античких атомиста, а што представља и максимум њеног научног, педагошког и јавног деловања.

Књижевност

Свенка Савић*

Ксенија Атанасијевић о Терези Авилској (1515–1582)

Ксенија Атанасијевић (1894–1981) је пре 90 година објавила текст под насловом “Света Тереза из Авиле као списатељка” (Реч, Београд, 1928) у којем представља београдској јавности католичку светицу као “најобдаренију од свих мистичних списатељица”. Са њом, тада релативно млада, филозофкиња проналази заједничку тачку о ‘ништавности’ света (“Доиста, не знам како човек може да се отима за живот кад је у њему све тако несигурно”).

Закључује да мистичаре и филозофе подједнако занима: “како ценити живот где се све окреће у вртлогу вечите промене”. Ксенија Атанасијевић у том кратком тексту цитира речи Терезе из Авиле, као да и сама у њима учествује: “До сада сам веровала да су ми други потребни, и уздала сам се још нешто мало у помоћ света. Сад сам очевидно разумела да су сви људи само стабла сувог рузмарина, на која не можемо да се ослоњемо, и која се превијају под најмањим теретом критике и противљења”. Ови цитати светице у тексту филозофкиње у Србији крајем треће деценије 20. века (1928) одзвањају као поистовећење цитата са сопственом животном ситуацијом (а и ми данас када читамо овај текст нагињемо поистовећивању са њим). Зато се чини да је филозофкиња одабрала да јавности представи Терезу Авилску не само због значајности њене личности и мистичног доживљаја, него и због тога да њеним текстом може да саопшти и сопствене ставове – стечене на основу сопственог искуства.

Атанасијевић цитира преведене књиге светицине: *Пут савршенства*, *Унутрашњи замак* (познатији је превод под називом *Замак душе*), *Историја оснивања*, *Мисли о ђесми над ђесмама*, *Духовне релације*.

Процењује да је Тереза Авилска и “пословна жена која уме да води ствари и да увек осигура себи коначну победу”. По тим особинама је Тереза Авилска заинтересовала ширу феминистичку јавност јер детаљно објашњава изградњу (њених) женских манастира,

* Професорка емерита, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

сестрински живот у њима. Јер, све што пише Тереза Авилска пише како би своје сестре припремила за нова искуства и искушења.

У раду анализирам текст Ксеније Атанасијевић у пресеку политичке ситуације у Југославији крајем треће деценије 20. века, њена филозофска размишљања и феминистичке принципе којих се држала, настојећи да успоставим везу између система вредности (католичке) светице и (православне) филозофиње.

Закључујем да је Ксенија Атанасијевић и једна од зачетница феминистичке теологије код нас, покушавајући да одговори на суштинска питања филозофије и религије, а да при том изостави конфесионалну подељеност.

Додајмо да је Папа Павле VI прогласио 1970. године Терезу Авилску 'учитељицом цркве' (након 480 година од рођења). То звање се некада није додељивало женама, не зато што није било жена достојних те титуле, већ зато што се она није признавала женама. Филозофиња одабира мистичарку из уверења да се природа жене не разликује од природе мушкарца, па се отуд женама морају дати права да у држави обављају све послове као и мушкарци, укључујући и у цркви.

Владимир Ђурић*

Ксенија Атанасијевић у контексту француске филозофске и моралистичке књижевности

У раду се испитује утицај и удео француске филозофије и књижевности у стваралаштву наше филозофиње Ксеније Атанасијевић. Почев од студијског боравка у Паризу и штампања докторске дисертације на француском, живот и дело Ксеније Атанасијевић биће значајно обележени француским духовним вредностима и узорима. Њене филозофске и друштвено-ангажоване текстове разматраћемо пре свега у контексту француске филозофске и моралистичке књижевности, а затим и у општијем контексту савремене француске књижевности и културе о којима је Ксенија Атанасијевић подробно извештавала у бројним новинским написима. Посебно ћемо се осврнути на њену монографију о Блезу Паскалу која представља експлицитни вид интертекстуалног дијалога са једним од најумнијих аутора свих времена. Књижевност, метафизика и етика за Ксенију Атанасијевић јесу кључни ослоњци у изградњи човековог идентитета и

* Асистент, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

достојанства. Изграђен превасходно на ставовима Паскала, Гијоа и Пајоа, основни филозофски и антрополошки *credo* Ксеније Атанасијевић јесте примењена етика која подразумева теоријски песимизам, али делатни оптимизам и ентузијазам. Из такве етике нужно проистичу етика храбрости и етика феминизма као прве, праве и врхунске вредности људске егзистенције.

Склоност Ксеније Атанасијевић ка класичној филологији, латинском језику и његовом „романском наследнику“ француском, датира још од гимназијских дана. Као студенткиња филозофије Ксенија Атанасијевић записује у свој дневник неке мисли на француском. После одбрањеног дипломског испита, Ксенија Атанасијевић одлази на једногодишње постдипломске студије у Париз где наставља рад на дисертацији започетој још у Женеви. У Паризу је присуствовала бројним културно-уметничким догађајима, а за њено интелектуално формирање посебно треба истаћи предавања угледних филозофа и научника са Сорбоне: Леона Робена, „великог мајстора платонистичких студија у Француској“, Емила Брејеа, Леона Бруншвига, Лисјена Леви-Брила и можда најутицајнијег Анрија Бергсона. Осим штампаног доктората на француском под насловом *La doctrine métaphysique et géométrique de Bruno exposée dans son ouvrage «De Triplici Minimo»* (Paris: PUF-Belgrade: Librairie « Polet », « Imprimerie Mirotochivi », Rue Vouk Karadjich 26, 1923), неколико студија и огледа које је Ксенија Атанасијевић објавила касније, писани су на француском и штампани у Паризу и Бриселу као на пример *L'Atomisme d'Épicure* (PUF, Paris, 1927) и *L'influence des pythagoriciens sur un philosophe italien* (Revue de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1927) које наводи *Библиографија књија женских писаца*. Љиљана Вулетић наводи рад који се осврће на актуелну популарну књижевност код Југословена: *Considérations sur le monde et la vie dans la littérature populaire de Yougoslaves* (Cahier de la fraternité polaire, Paris, 1938/1939) као и фронтиспис једне монографије у београдском издању на француском језику: *Penseurs yougoslaves* (Bureau central de Presse, Belgrade, 1937).

Најзад, свеукупно стваралаштво Ксеније Атанасијевић остаје облежено француским филозофским и културним дометима, што је резултат њене франкофилије, али пре свега њеног безмало ренесансног духа. У *Књижевном делу југословенских жена* (1936) за Ксенију Атанасијевић се наводи како се она није задржала само на теоријским филозофским концептима, већ да је она своју филозофију дубоко живела. Затим, хвали се њен избор кратког, прецизног и језгровитог изражавања у фрагментима и афоризмима који „остављају дубок утисак“. Такав поступак и стил савршено одговарају концизном и прегнантном изразу једног Паскала, Ла Бријера или Ла Рошфукоа

које доводимо у интертекстуалну везу са *Филозофским фрајменџима*. Баш као у списима тих француских моралиста, ниједна сфера људске егзистенције и духовности није измакла „оштром“ перу српске филозофикиње: божанство, вечност, бесмртност, људске патње, врлине и мане, етички и социјални проблеми, онтолошка и аксиолошка промишљања. Разматрајући та вечна питања, Ксенија Атанасијевић увек стреми истини у искреној жељи да помогне појединцу или заједници.

Дивна Вуксановић*

Ксенија Атанасијевић у ојлегалу савремених медија

Текст саопштења бави се начинима репрезентовања Ксеније Атанасијевић у савременим медијима у Србији. Овде је првенствено реч о недостатној, оскудној и релативно искривљеној, односно неадекватној представи Ксеније Атанасијевић, формираној последњих година у медијима у Србији. Методски посматрано, анализа ће бити квалитативног типа, превасходно ослоњена на студију случаја, односно на она истраживања која се тичу визуелних дата (фотографије, портрети, графити, и сл.), као и текстуалних прилога о знаменитој српској филозофеси.

Основна идеја рада јесте да се преиспита како се из визуре данашњег времена – коју превасходно одређују масовни и нови медији – може ишчитати личност Ксеније Атанасијевић, те улога и значај њеног дела за наше савременике/це.

Полазна претпоставка излагања заснована је на становишту да се живот, дело и рад Ксеније Атанасијевић у савременим медијима интерпретирају сведено, површно, стереотипно, иконички, те да је реч о својеврсној злоупотреби њене личности у сврху креирања сензационализма и комерцијалне експлоатације појединих сегмената њеног научног рада и живота.

Допунска претпоставка рада јесте да се личност и дело филозофесе Ксеније Атанасијевић данас третирају и таблоидно, како би се пажња читалачке публике – углавном дневних новина – скренула с њеног значајног филозофског опуса и евидентног утицаја на српску

* Редовна професорка, Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности

културу, на тривијалије које су је за живота пратиле: интриге и трачеве на Филозофском факултету, емотивни живот с посебним нагласком на наводној љубавној афери с Браниславом Петронијевићем, њеним ментором, те оптужбе за плагијат доктората и других научних радова, забране књига, као и хапшење од стране Гестапоа и коначно – девастација гробног места и наводни заборав. Ово последње не односи се, наравно, само на садашњу академску заједницу, већ и на најширу културну јавност Србије.

Личност/појава Ксеније Атанасијевић испитиваће се, дакле, у кључу визуелних, штампаних, као и нових медија, почевши од њеног портрета (Надежда Петровић), па све до актуелних написа у новинама, те прилога на интернету и друштвеним мрежама. Такође, текст ће проблематизовати улогу владајућих стереотипа – пре свега оних који су креирани медијским путем – на начине тумачења њеног личног и професионалног идентитета, а у релацији не само са друштвеним контекстом времена у коме је живела, већ и медијским претпоставкама за (ново) читање и превредновање њених учинака у области филозофије, културе и друштвеног живота Србије.

На овај начин, покушаћемо критички да осветлимо и наше време, те значајну улогу медија у креирању стереотипа жене и филозофиње, а с обзиром на владајући хоризонт очекивања, као и на различите политичке, родне и повесне редукције њеног значаја у интелектуалној историји наших простора.

Жарка Свирчев *

Српска књижевност у кришичко-есејистичкој интeрпрeтацији Ксеније Атанасијевић

Књижевнокритичка и књижевноисторијска мисао Ксеније Атанасијевић обележена је данас тихом присутношћу. Ауторкин књижевни ангажман забележен је у репрезентативним прегледима српске књижевнокритичке мисли, међутим, њене текстове пренебрегавају истраживачи/це који/е деле њено предметно поље и интересовање у сфери (српске) књижевности. Циљ овог рада је да се преиспита, са намером да се продуби, изнијансира и иновира, актуелна представа, неправедно упрошћена и схематизирана, о Ксенији Атанасијевић као књижевној критичарки и есејистици. У раду, најпре, указујемо на

* Научна сарадница, Институт за књижевност и уметност, Београд

ауторкина методолошка полазишта, појмовно-теоријски оквир и истраживачка усмерења. Потом пажњу усмеравамо на два круга њених текстова – есеје о српским песницима-мислиоцима и критике и есеје о списатељицама. Есеји о Његошу, Стерији, Јакшићу, Ракићу и Пандуровићу се, са једне стране, компаративно сагледавају са ауторкиним филозофским поставкама. Са друге стране, ауторкини увиди се сагледавају и у контексту парадигматичних критичких и књижевно-историјских идеја о песницима о којима је писала. Такође, понудиће мо типологију песничког песимизма апстраховану из ауторкиних есеја („херојски песимизам“, „зрели песимизам“, „активистички песимизам“ и „трансцедентни оптимизам“) као подстицајну хеуристичку алатку. Интерпретативни потенцијал књижевнокритичких и есејистичких текстова посвећених списатељицама, између осталих Даница Марковић, Десанки Максимовић, Зори Топаловић и Милице Костић Селем, осветлиће се у контексту феминистичке (књижевне) критике. Посебну пажњу посвећујемо њеном критичком дискурсу јер се њен ангажман на овом пољу поклапа са формирањем и афирмацијом феминистичког књижевнокритичког дискурса у Краљевини СХС/Југославији, те ће се указати на њену позицију и доприносе том процесу. У контексту феминистичке књижевне критике скренућемо пажњу и на њене есеје посвећене ауторима, превасходно на културолошке импликације њеног антологијског есеја о Ибзену. Тиме ће се њена критичко-есејистичка мисао локализовати у шири друштвени контекст, те прецизније испрофилисати њен књижевни *ангажман*.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

14 Атанасијевић К.(048)

НАУЧНИ скуп Ксенија Атанасијевић: О мени ће говорити
моја дела (2019 ; Београд)

[Научни скуп] Ксенија Атанасијевић: О мени ће говорити
моја дела : Београд, 2. октобар 2019. године / [уредници Зорица
Мршевић, Марко Јовановић]. - Београд : Институт друштвених
наука, 2019 (Београд : РИЦ графичког инжењерства Технолошко-
металуршког факултета). - 39 стр. ; 22 см. - (Књиге сажетака /
[Институт друштвених наука, Београд])

Тираж 70.

ISBN 978-86-7093-222-7

а) Атанасијевић, Ксенија (1894-1981) – Апстракти

COBISS.SR-ID 279298060